

РУКОПИСНІ ФОНДИ ІНСТИТУТУ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВА, ФОЛЬКЛОРИСТИКИ ТА ЕТНОЛОГІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО НАРОДНОЇ МЕТЕОРОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ

Серед актуальних проблем української етнографічної науки народна метеорологія займає одне з чільних місць. Такий інтерес з боку дослідників до цієї галузі традиційних народних знань є складовою частиною широкого міжнародного зацікавлення, яке викликає дана проблема на сучасному етапі. Традиційний досвід, набутий в галузі народної метеорології, вивчається в багатьох країнах світу. Крім суто практичних завдань, етнографів цікавить народна метеорологія як складова частина традиційної побутової культури. Водночас народний досвід прогнозування погоди відзначається багатством регіональних форм в Україні, в тому числі і на Поліссі. У даній статті висвітлюються рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології М.Т. Рильського (далі – ІМФЕ) НАН України про народну метеорологію Українського Полісся. Автор мав на меті передусім привернути увагу дослідників до рукописних фондів Інституту.

Рукописні фонди ІМФЕ НАН України – багатюща джерельно-фактологічна база для сучасних історичних, етнологічних, фольклористичних, лінгвістичних досліджень різного характеру та спрямування: порівняльного, типологічного, етнолінгвістичного тощо. Чимало з них належать до першої третини ХХ ст. і пов'язані з діяльністю таких етнографічних осередків, як Товариства дослідників Волині, Етнографічної Комісії ВУАН та інших.

Надзвичайно цінним джерелом з українського народознавства серед рукописів ІМФЕ є фонд Василя Кравченка. Після приїзду до Житомира 1900 року вчений бере безпосередню участь в організації Волинського наукового товариства, а з 1901 р. очолює його етнографічну секцію. Зусиллями дослідника при товаристві в 1907 р. закладено етнографічний підрозділ краєзнавчого музею. Як керівник цього підрозділу В. Кравченко багато уваги приділяє комплектуванню його фондів, а також питанням методики етнографічних досліджень¹. Широке коло фольклористичних збиральницьких інтересів дослідника – від календарної та родинно-побутової пісенності до народної прозової творчості (прикмети, повір'я, знахарство, вірування, легенди та перекази). Частина зібраних В.Кравченком матеріалів була опублікована на початку ХХ століття². Проте чимало з них ще й досі зберігаються у рукописах ІМФЕ НАН України. Матеріали, що стосуються духовної культури поліського села Бехи³, повністю систематизовані, глибоко проаналізовані та узагальнені, тому заслуговують на видання.

Народознавчі відомості, зібрані В. Кравченком та іншими дописувачами, які надсилали інформацію Василеві Григоровичу, сьогодні становлять цінні “фольклорно-лінгво-етнографічні матеріали в автентичних записах”⁴. Матеріали, присвячені метеорології поліщуків, охоплюють велику територію сучасної Житомирщини: Лугинський, Коростенський, Новоград-Волинський, Житомирський, Черняхівський райони⁵. Однак інформація, зібрана у різних населених пунктах, неоднакова. Найповнішу інформацію про народні метеорологічні знання поліщуків села Бехи на Коростенщині зібрав В. Лук'янов⁶. Тут представлені прикмети погоди, які передбачали її зміни на найближчий час та на тривалий період. Слідкуючи за погодними змінами, поліщуки звертали увагу на свійських та диких тварин, небесні світила й атмосферні явища. Значну частину становлять прикмети, пов'язані з народним календарем.

Цінний фольклорно-етнографічний матеріал був зібраний етнографічним гуртком при Житомирських педагогічних курсах. За участю В. Кравченка гуртківці підготували 14 номерів рукописного журналу “Етнограф”. Статті та повідомлення журналу

створювали різні тематичні рубрики: легенди і перекази про місцевість, живу та неживу природу, обряди, звичаї, народний побут, чумацький промысел тощо⁷. Певна частина матеріалів, присвячена народним метеорологічним прикметам та впливу на погодні умови, була зібрана гуртківцями в населених пунктах поблизу Житомира.

Наприкінці 30-х років ХХ ст. через звинувачення у націоналізмі та переслідування Василь Григорович був змушений залишити Україну та переїхати у Ростов-на-Дону. Проте й там злигодні та поневіряння не припинилися. Єдиною відрадою для вченого стало опрацювання зібраних у попередні роки фольклорно-етнографічних матеріалів. Частину з них, де можна знайти відомості про народну метеорологію, магичні дії впливу на погоду, В. Кравченко відніс до збірок етнографічних та фольклорних матеріалів про народний календар⁸, живу і неживу природу⁹.

У 20-ті роки ХХ ст. активізувалася пошуково-дослідницька робота з етнології на українських теренах. У координації з Кабінетом вивчення радянського села Етнографічної Комісії ВУАН Никанор Дмитрук здійснив ґрунтовне соціально-економічне та історико-етнографічне дослідження села Дідковичі Коростенського району на Житомирщині. Н.Дмитрук разом із дружиною та іншими науковцями зафіксували унікальний матеріал про характер соціально-побутових змін, зібрали відомості про історію села, виробничі явища, звичаєво-побутову культуру, народні знання і побут, громадське життя та звичаєве право тощо. Наслідком проведених досліджень стала праця “Монографічне вивчення села Дідковичі”, яка зберігається в рукописних фондах ІМФЕ¹⁰. Проте молодий учений не обмежувався опрацюванням матеріалу про Дідковичі. У поле його дослідження потрапили й інші села поліського краю, відомості про які були частково опубліковані. Зокрема, описуючи голод 1921 р. в Україні, Н.Дмитрук наводив приклади боротьби з посухою на півночі Житомирщини¹¹. Далеко не всі матеріали увійшли до статті, частина з них зберігається в рукописному варіанті у фондах ІМФЕ НАН України¹².

Никанор Дмитрук зібрав і систематизував значну частину матеріалів до народного календаря, які відображають щоденне життя поліського селянина. Так, у зошиті, присвяченому Коростенщині, він використав, в основному, дані села Дідковичі, доповнивши їх відомостями з інших сіл Коростенського та Олевського районів¹³. У книзі про Волинь дослідник представив відомості з Обиходів, Могильного, Дідкович, Веселівки, Ємільчиного, Олевська тощо¹⁴. Описуючи свята поліщуків, Н. Дмитрук водночас із характеристикою святкової трапези, звичаїв та обрядів навів чимало метеорологічних прикмет, а також пов’язаних з ними певних вірувань та забобонів. Значна кількість метеорологічних прикмет присвячена Стрітенню, коли, за віруванням поліщуків, Зима з Літом зустрічаються. Із записів дослідника зрозуміло, що цей день відіграв велику роль у житті селян. За особливостями погоди вони намагалися визначити, якими будуть весна і літо, які сільськогосподарські роботи слід виконувати та якого врожаю очікувати¹⁵. Певну кількість календарних та інших метеорологічних прикмет, що добре ілюструють основну мету погодних спостережень, Н. Дмитрук записав у Дідковичах, Білокоровичах, Олевську¹⁶.

На заклики Етнографічної комісії ВУАН надсилати фольклорно-етнографічні матеріали з різних населених пунктів відгукнулася велика кількість інформаторів, які зібрали чимало відомостей. Вони працювали за однаковими програмами і запитальниками, що значно полегшувало систематизацію та узагальнення даних у різних народознавчих напрямках. Власне, у 20-х роках ХХ ст. було нагромаджено фонди відомостями про народні знання, родинні та календарні звичаї, господарську діяльність наших предків тощо. Значне місце посіли тут і дані про метеорологічні знання та прикмети погоди, пов’язані з народним календарем¹⁷. У цілому надійшли матеріали майже зі ста населених пунктів Поліського регіону Житомирської, Київської, Чернігівської та Сумської областей. Найбільш активними були жителі Житомирщини, зовсім мало матеріалів отримано з Чернігівщини та Сумщини. Варто зазначити, що

прикордонні з Білоруссю та Росією населені пункти практично не були досліджені до 20-х років ХХ ст.

У рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського зберігається й дослідження Ю.Філя “Народні сільськогосподарські прикмети й магичні дії на Поділлі й Волині”, з яким автор виступив на Секції культури Кам’янець-Подільської науково-дослідної кафедри 1928 року. Праця містить ґрунтовний аналіз раціональних та ірраціональних метеорологічних прикмет, що передбачають гарний урожай¹⁸. Значну частину дослідження становлять прикмети, записані у селах Поділля та Волині, проте відсутність більш точних географічних вказівок дещо ускладнює обробку фактичного матеріалу.

Огляд джерельної бази рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського НАН України засвідчує її цінність і важливість для дослідників-етнологів, які вивчають особливості народних метеорологічних знань українців.

¹ Скрипник Г. Етнографічна діяльність В. Кравченка // Матеріали до української етнології. – К., 2003. – С. 107.

² Этнографические материалы, собранные В. Кравченко на Волини и в соседних с ней губерниях // Труды Общества исследователей Волини. – Т. 5. – Житомир, 1911; Кравченко В. Звичаї у селі Забріді та по деяких інших недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині. – Житомир, 1920. – 160 с.; Його ж. З побуту й обрядів північно-західної України // Волинський науково-дослідний музей. Збірник. – Житомир, 1928. – Т. 1. – С. 67 – 135.

³ Кравченко В.Г. Збірка етнографічних матеріалів: звичаєве право в с. Бехах на Коростенщині // Рукописні фонди ІМФЕ. – Ф. 15 – 3, од. зб. 159, арк. 228; Його ж. Збірка етнографічних матеріалів: життя родинне (в с. Бехах): весілля, народження, вмирання // Там само, од. зб. 158, арк. 266.

⁴ Гаврилюк Н. Етнографічні матеріали Василя Кравченка як джерело сучасних досліджень // Матеріали до української етнології. – К., 2003. – С. 38.

⁵ Рукописні фонди ІМФЕ. – Ф. 15 – 3, од. зб. 145 в, 156 е, 206, 212 в, 212 г, 214, 215, 225.

⁶ Там само. – Од. зб. 214, 215.

⁷ Там само. – Ф. 16, од. зб. 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 75, 77, 80.

⁸ Там само. – Ф. 15 – 3, од. зб. 256, арк. 192.

⁹ Там само. – Од. зб. 252.

¹⁰ Там само. – Ф. 1 – 4, од. зб. 219, арк. 1 – 42.

¹¹ Дмитрук Н. Голод на Україні року 1921 // Етнографічний вісник. – Кн. 4. – К., 1927. – С. 79 – 87.

¹² Рукописні фонди ІМФЕ. – Ф. 1 – 4, од. зб. 100, 209.

¹³ Дмитрук Н. Матеріали до народного календаря на Коростенщині // Рукописні фонди ІМФЕ. – Ф. 1 – 5, од. зб. 402, арк. 1 – 179.

¹⁴ Дмитрук Н. Матеріали до народного календаря, записані на Волині // Рукописні фонди ІМФЕ. – Ф. 1 – 5, од. зб. 403, арк. 1 – 103.

¹⁵ Рукописні фонди ІМФЕ. – Ф. 1 – 5, од. зб. 402, арк. 23, 25, 32; од. зб. 403, арк. 60, 63.

¹⁶ Там само. – Од. зб. 403, арк. 40 – 45, 50 – 53.

¹⁷ Там само. – Од. зб. 405, 481, 482; Ф. 1 – 7, од. зб. 715 – 725.

¹⁸ Там само. – Ф. 1, дод. 4, од. зб. 481, 482.